

A Convergent Search in the Hermeneutical and Islamic Jurisprudential View with Emphasis on the Possibility of Separation in the Psychological Element in Crimes (Political-Security)

Zahra Shamci Zad¹ , Seyed Mohammad Reza Mousavi Fard² , and Mostafa Maleki³

1. PhD Student, Department of Criminal Law and Criminology, Semnan Branch, Islamic Azad University, Semnan, Iran. Email: zahra.shamcizad@iau.ac.ir
2. Corresponding Author, Faculty Member, Department of Criminal Law and Criminology, Semnan Branch, Islamic Azad University, Semnan, Iran. Email: mr.mousavifard@iau.ac.ir
3. Assistant Professor and Faculty Member of the Department of Islamic Jurisprudence and Fundamentals of Islamic Law, Payame Noor University, Tehran, Iran. Email: mmostafa@pnu.ac.ir

Article Info

Article type:
Research Article

Article history:
Received 10 January 2026
Received in revised form 09 May 2026
Accepted 04 June 2026
Available online 22 June 2026

Keywords:
Hermeneutics,
Islamic Jurisprudence,
Political Crime,
Security Crime,
Psychological Element

ABSTRACT

Objective: Taking into account political and social developments, the necessity of updating laws in order to provide an appropriate legal response to these developments is an indispensable and undeniable matter. In ideological systems, given their religious roots, such measures must be undertaken on the basis of the available sources that constitute the foundations of legislation and in harmony therewith. The present inquiry may proceed toward understanding this fundamental question: In the concurrent examination of hermeneutics as an interpretive method and expediency-oriented reasoning (maṣlaḥat-garayi) as a dominant perspective in Islamic jurisprudence and law, can a distinction, in principle, be drawn between the mental element in crimes of a political domain and those of a security domain?

Method: This inquiry employs a descriptive-analytical approach and a documentary-library method.

Results: It appears that, given the religious and jurisprudential origin of criminal laws in the Islamic system, a novel perspective in criminal law grounded in the Qur'an, the Sunnah, and the traditions emphasizing the principle of dynamic jurisprudence (fiḥi puya), affords the possibility of fully distinguishing the political offender from crimes of the security domain, in light of an expediency-oriented perspective. The findings guide us toward the conclusion that, by recourse to the concurrent interpretation of the hermeneutic perspective in Islamic jurisprudence and law taking into account the public interest (maṣlaḥati ammah), the principle of beneficence (qaidahi ihsan), the principle of leniency (qaidahi dar), and the like in harmony with human rights and international law, this objective may be attained.

Conclusions: Accordingly, it may be concluded that distinguishing the mental element between political and security crimes, grounded in the foundations of dynamic jurisprudence and an expediency-oriented approach, is not only possible but indeed necessary a distinction that can pave the way for the greater alignment of the Islamic criminal system with human rights and international standards.

Cite this article: Shamci Zad, Z., Mousavi Fard, S. M. R., Maleki, M. (2026). A Convergent Search in the Hermeneutical and Islamic Jurisprudential View with Emphasis on the Possibility of Separation in the Psychological Element in Crimes (Political-Security). *New Research in Islamic Humanities Studies*, 5 (10), 1-22.
<https://doi.org/10.22034/api.2026.2054882.1210>

© Author(s) retain the copyright and full publishing rights.
DOI: <https://doi.org/10.22034/api.2026.2054882.1210>

Publisher: Lorestan University.

Introduction

Hermeneutics and expediency-oriented reasoning (*maslahat-garayi*) are posited as two significant concepts in Islamic jurisprudence and Quranic interpretation. Hermeneutics in Islamic jurisprudence signifies the methodology of interpreting and understanding religious texts. This method is employed to comprehend the concepts and meanings of the Quran and other religious texts. Hermeneutics in Islamic jurisprudence utilizes methods such as explicit texts (*nusus*), recurrent transmission (*tawatur*), reason (*aql*), custom (*urf*), the conduct of the wise (*sirat al-uqala*), and other methods of understanding religious texts for the interpretation and comprehension of religious sources. (Khusraw Panah, 2004: 21) Expediency-oriented reasoning in Islamic jurisprudence signifies attention to the public interest and social objectives. In Islamic jurisprudence, the interpretation and derivation of laws and rulings may be undertaken on the basis of public interest and social needs. This approach in Islamic jurisprudence is employed to harmonize laws and rulings with the conditions and exigencies of time and place. Hermeneutics and expediency-oriented reasoning in Islamic jurisprudence are utilized for the interpretation and understanding of religious texts and for harmonizing laws and rulings with public interest and social needs. These two concepts are employed in Islamic jurisprudence as important instruments for comprehending and implementing religious rulings. Expediency-oriented reasoning in the interpretation of Islamic laws signifies attention to public interest and social objectives. By way of example, in the interpretation of laws pertaining to human rights, womens rights, childrens rights, and other social issues, public interest and social needs may be taken into consideration in the interpretation and derivation of laws and rulings. (Khusraw Shahi et al., 2019: 175) Expediency-oriented reasoning in the interpretation of Islamic laws is employed to harmonize laws and rulings with public interest and social needs. This approach in Islamic jurisprudence may undertake the interpretation and derivation of laws and rulings on the basis of public interest and social needs. To identify expediency in the interpretation of Islamic laws, one may utilize an examination of social conditions and the exigencies of time and place. In this method, laws and rulings are interpreted on the basis of social needs and public interest. To identify expediency in the interpretation of Islamic laws, one may also utilize an examination of religious texts such as the Quran and the Sunnah of the Prophet of Islam. In this method, public interest and social needs are identified within religious texts, and laws and rulings are interpreted accordingly. With the aforementioned presuppositions, employing a descriptive-analytical perspective and a documentary-library method, we seek to find a documented and logical answer to this question: In the concurrent examination of hermeneutics as an interpretive method and expediency-oriented reasoning as a dominant perspective in Islamic jurisprudence and law, can a distinction, in principle, be drawn between the mental element in crimes of a political domain and those of a security domain? It appears that, given the religious and jurisprudential origin of criminal laws in the Islamic system, a novel perspective in criminal law grounded in the Quran, the Sunnah, and the traditions emphasizing the principle of dynamic jurisprudence, affords such a possibility: that, in light of an expediency-oriented perspective, the political offender may be fully distinguished from crimes of the security domain with respect to the mental element and its purpose.

Method

This inquiry employs a descriptive-analytical approach and a documentary-library method.

Results

It appears that, given the religious and jurisprudential origin of criminal laws in the Islamic system, a novel perspective in criminal law grounded in the Quran, the Sunnah, and the traditions emphasizing the principle of dynamic jurisprudence (*fiqhi puya*), affords the possibility of fully distinguishing the political offender from crimes of the security domain, in light of an expediency-oriented perspective. The findings guide us toward the conclusion that, by recourse to the concurrent interpretation of the hermeneutic perspective in Islamic jurisprudence and law taking into account the public interest (*maslahati ammah*), the principle of beneficence (*qaidahi ihsan*), the principle of leniency (*qaidahi dar*), and the like in harmony with human rights and international law, this objective may be attained.

Conclusions

Legal hermeneutics, as a method for interpreting and understanding law, seeks supra-legal values and their formalization in written law. In Shii jurisprudence, Islamic expediency-oriented reasoning (*maslahat-garayi*), as part of theological discussions, facilitates the role of "expediency" in the arena of social practice. The harmony and affinity between hermeneutics and Islamic expediency-oriented reasoning in Imami jurisprudence enables its utilization for differentiating criminal motives in political crimes from those in security crimes. In this regard, the principle of beneficence (*qaidahi ihsan*), philosophy and etiology, the station of repentance (*tawbah*) with a reformatory perspective, and the principle of tolerance and leniency (*qaidahi tasamuh wa tasahul*) which requires that ambiguity in criminal law be interpreted in favor of the accused are cited as complementary proofs for this differentiation. This expediency-oriented approach is in complete conformity with human rights doctrines and international criminal policy concerning political offenders. Today, the role of the mental element and criminal motives in determining the type and degree of crimes and punishments is highly significant. Accordingly, the ruler of the Islamic system is obligated to observe the rights of such expediency-oriented individuals. The present research offers two recommendations: first, holding in service training courses for enforcers and officers of the criminal justice apparatus in the framework of criminal motive analysis; and second, proper legislation in this domain to prevent the labeling and conflation of these two types of crimes and to remove the criminal label from expediency-oriented individuals.

Author Contributions

All authors contributed equally to the conceptualization of the article and writing of the original and subsequent drafts.

Data Availability Statement

Data available on request from the authors.

Acknowledgements

The authors would like to thank the anonymous reviewers for their insightful comments and constructive feedback, which significantly improved the quality of this manuscript. We also extend our gratitude to our colleagues for their valuable discussions and technical support throughout this research.

Ethical Considerations

The authors strictly adhered to the highest standards of research integrity. The authors avoided data fabrication, falsification, plagiarism, and any other form of scientific misconduct.

Funding

This research did not receive any specific grant from funding agencies in the public, commercial, or not-for-profit sectors.

Conflict of Interest

The authors declare no conflict of interest.

جستاری همگرایانه در نگاه هرمنوتیکی و مصلحت‌گرایی فقهی اسلامی با تأکید بر امکان تفکیک در عنصر روانی در جرائم (سیاسی - امنیتی)

زهره شمس‌زاد^۱، سیدمحمدرضا موسوی فرد^۲ ✉، مصطفی ملکی^۳

۱. دانشجوی دکتری تخصصی حقوق کیفری و جرم‌شناسی، واحد سمنان، دانشگاه آزاد اسلامی، سمنان، ایران. رایانامه: z.shahmcizad@iau.ac.ir
۲. نویسنده مسئول، عضو هیئت علمی گروه حقوق کیفری و جرم‌شناسی، واحد سمنان، دانشگاه آزاد اسلامی، سمنان، ایران. رایانامه: mr.mousvifard@iau.ac.ir
۳. استادیار و عضو هیات علمی گروه فقه و مبانی حقوق اسلامی، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران. رایانامه: mmostafa@pnu.ac.ir

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله پژوهشی،	هدف: با در نظر گرفتن تحولات سیاسی و اجتماعی، ضرورت به‌روزرسانی قوانین در راستای پاسخ‌دهی مناسب قانونی به این تحولات امری لازم و غیرقابل انکار است که در نظام‌های ایدئولوژیک با توجه به ریشه‌های دینی باید براساس منابع موجود که مبنای قانون‌گذاری است و هماهنگ با آن این اقدامات صورت پذیرد. در نتیجه توجه ویژه به عنصر روانی در تعیین نوع جرم و مجازات به نظر نقش غیرقابل انکاری دارد. در جستار حاضر می‌توان در پی فهم این سؤال اساسی گام برداشت: آیا در بررسی توأمان هرمنوتیک به عنوان روشی تفسیری و مصلحت‌گرایی به عنوان بینشی مسلط در فقه و حقوق اسلامی، علی‌الاصول تفکیکی بین عنصر روانی در جرائم حوزه سیاسی و حوزه امنیتی می‌توان قائل شد؟
تاریخچه مقاله: تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۱۰/۲۰ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۵/۰۲/۱۹ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۵/۰۳/۱۴ تاریخ انتشار: ۱۴۰۵/۰۴/۰۱	روش پژوهش: این جستار با نگاهی توصیفی-تحلیلی و روش اسنادی-کتابخانه‌ای انجام شده است. یافته‌ها: به نظر می‌رسد با در نظر گرفتن منشأ دینی و فقهی برای قوانین کیفری در نظام اسلامی، نگاه نوین در حقوق کیفری به استناد قرآن، سنت و روایات، بر تأکید بر اصل فقه پویا، چنین امکانی را می‌دهد که با توجه به نگاه مصلحت‌نگر، مجرم سیاسی را کاملاً از جرائم حوزه امنیتی تفکیک کرد. یافته‌ها ما را بدین سو رهنمون می‌سازد که با دست‌یازی به تفسیر توأمان نگاه هرمنوتیکی در فقه و حقوق اسلامی، با در نظر گرفتن مصلحت عامه، قاعده احسان، قاعده درء و امثالهم در هماهنگی با حقوق بشر و بین‌الملل می‌توان به این مهم دست یافت.
کلیدواژه‌ها: هرمنوتیک، فقه حقوق اسلامی، جرم سیاسی، جرم امنیتی، عنصر روانی	نتیجه‌گیری: بر این اساس، می‌توان نتیجه گرفت که تفکیک عنصر روانی میان جرائم سیاسی و امنیتی، با تکیه بر مبانی فقه پویا و رویکرد مصلحت‌گرایانه، امری ممکن و بلکه ضروری است؛ تفکیکی که می‌تواند زمینه‌ساز انطباق هرچه بیشتر نظام کیفری اسلامی با موازین حقوق بشری و بین‌المللی گردد.

استناد: شمس‌زاد، زهره؛ موسوی فرد، سیدمحمدرضا و ملکی، مصطفی. (۱۴۰۵). جستاری همگرایانه در نگاه هرمنوتیکی و مصلحت‌گرایی فقهی اسلامی با تأکید بر امکان تفکیک در عنصر روانی در جرائم (سیاسی - امنیتی). *پژوهش‌های نوین در مطالعات علوم انسانی اسلامی*، (۱۰)، ۵، ۲۲-۱.
<https://doi.org/10.22034/api.2026.2054882.1210>

DOI: <https://doi.org/10.22034/api.2026.2054882.1210>

© نویسندگان.

ناشر: دانشگاه لرستان.

مقدمه

هرمنوتیک و مصلحت گرایی در فقه اسلامی به عنوان دو مفهوم مهم در فقه و تفسیر قرآن مطرح می شوند. هرمنوتیک در فقه اسلامی به معنای روش شناسی تفسیر و فهم متون دینی است. این روش برای درک مفاهیم و معانی قرآن و سایر متون دینی استفاده می شود. هرمنوتیک در فقه اسلامی به منظور تفسیر و فهم متون دینی از روش هایی مانند نصوص، تواتر، عقل، عرف، سیره عاقلان و روش های فهم متون دینی استفاده می کند. (خسرو پناه: ۱۳۸۳: ص ۲۱) مصلحت گرایی در فقه اسلامی به معنای توجه به مصلحت عمومی و اهداف اجتماعی است. در فقه اسلامی، تفسیر و استنباط قوانین و احکام ممکن است بر اساس مصلحت عمومی و نیازهای اجتماعی صورت بگیرد. این رویکرد در فقه اسلامی به منظور تطبیق قوانین و احکام با شرایط و ضرورت های زمان و مکان استفاده می شود هرمنوتیک و مصلحت گرایی در فقه اسلامی به منظور تفسیر و فهم متون دینی و تطبیق قوانین و احکام با مصلحت عمومی و نیازهای اجتماعی استفاده می شوند. این دو مفهوم در فقه اسلامی به عنوان ابزارهای مهمی برای درک و اجرای احکام دینی استفاده می شوند. مصلحت گرایی در تفسیر قوانین اسلامی به معنای توجه به مصلحت عمومی و اهداف اجتماعی است. به عنوان مثال، در تفسیر قوانین مربوط به حقوق بشر، حقوق زنان، حقوق کودکان و سایر مسائل اجتماعی، مصلحت عمومی و نیازهای اجتماعی می توانند در تفسیر و استنباط قوانین و احکام مورد توجه قرار گیرند. (خسرو شاهی و دیگران: ۱۳۹۸: ص ۱۷۵) مصلحت گرایی در تفسیر قوانین اسلامی به منظور تطبیق قوانین و احکام با مصلحت عمومی و نیازهای اجتماعی استفاده می شود. این رویکرد در فقه اسلامی به منظور تفسیر و استنباط قوانین و احکام ممکن است بر اساس مصلحت عمومی و نیازهای اجتماعی صورت بگیرد. برای شناسایی مصلحت در تفسیر قوانین اسلامی، می توان از بررسی شرایط اجتماعی و نیازهای زمان و مکان استفاده کرد. در این روش، قوانین و احکام بر اساس نیازهای اجتماعی و مصلحت عمومی تفسیر می شوند. برای شناسایی مصلحت در تفسیر قوانین اسلامی، می توان از بررسی متون دینی مانند قرآن و سنت پیامبر اسلام استفاده کرد. در این روش، مصلحت عمومی و نیازهای اجتماعی در متون دینی شناسایی می شوند و بر اساس آنها قوانین و احکام تفسیر می شوند. با پیش فرض های مطروح با نگاهی توصیفی تحلیلی و روش اسنادی کتابخانه ای در پی یافتن پاسخی مستند و منطقی برای این سؤال هستیم: آیا در بررسی توأمان هرمنوتیک به عنوان روشی تفسیری و مصلحت گرایی به عنوان بینشی مسلط در فقه و حقوق اسلامی علی الاصول تفکیک بین عنصر روانی در جرائم حوزه سیاسی و حوزه امنیتی می توان قائل شد؟ به نظر می رسد با در نظر گرفتن منشاء دینی و فقهی برای قوانین کیفری در نظام اسلامی نگاه نوین در حقوق کیفری به استناد قرآن، سنت، روایات بر تاکید بر اصل فقه پویایی چنین امکانی را می دهد با توجه به نگاه مصلح نگر مجرم سیاسی آنرا کاملاً از جرائم حوزه امنیتی با توجه به عنصر روانی و هدف آن تفکیک کرد.

پیشینه و ادبیات داخلی پژوهشی

جدول ۱. هرمنوتیک و مصلحت‌گرایی در فقه اسلامی در آثار نویسندگان

ردیف	نویسنده یا محققین	عنوان و سال تحقیق	شرح مختصر، یافته‌ها و نتایج تحقیق
۱	مطهری فرد، مرتضی، متولی زاده نائینی، نفیسه، روستایی صدآبادی، حمید	مقاله‌ای در سال ۱۴۰۰ در فصلنامه سیاست متعالیه با این عنوان پیشگیری از جرائم سیاسی و طعیان سیاسی به چاپ رسانده‌اند.	نتیجتاً راهبرد پیشگیری از این جرائم را باید بیشتر در عوامل اجتماعی، نظام ارزش و ضد ارزش، بسترهای انحراف و ... جستجو نمود و مطالعه در مورد عوامل زیستی و روانشناختی فردی (که بیشتر در جرائم عمومی رایج است) در این مقوله سود چندانی ندارد.
۲	عقیق، سیدروح اله، صالحی، کریم برخوردار، عارف	مقاله‌ای در سال ۱۴۰۱ در مبانی فقهی حقوق اسلامی با موضوع بررسی تمایز اصول کیفری در جرائم علیه امنیت با نگاه به نظام کیفری ایران به چاپ رسانده‌اند.	قانون‌گذار ایران ضمن محروم‌سازی بزه‌کاران از رژیم ارفاقی، رویکرد سزادهنده را در پیش گرفته و در قوانین شکلی با تکیه بر صلاحیت واقعی، صلاحیت خود را فراسرزمینی تعریف و دادرسی افتراقی را برای مرتکبین جرائم علیه امنیت ترسیم نموده است. این امر بیانگر آن است که قانون‌گذار ایران با رویکرد سیاست کیفری امنیت‌گرا به توسعه مسئولیت فردی مبادرت نموده است.
۳	پیوندی، غلامرضا؛ ذوالفقاری، علی	مقاله‌ای در سال ۱۳۹۹ در فصلنامه دین و قانون «مبانی کیفرگذاری در جرائم علیه امنیت» به چاپ رسانده‌اند.	معتقدند در حالت غفلت و مسامحه که پایین‌ترین سطح عنصر روانی است، قانونگذار مجرم را معاف ندانسته؛ بلکه برای او نیز مجازات تعیین کرده است تا پیشگیری‌های لازم در جامعه نهادینه کند و به هدف خود، یعنی حفظ امنیت حکومت برای همیشه دست یابد.
۴	حسن بیگی، ابراهیم؛ هندیانی، عبدالله	مقاله‌ای در سال ۱۳۹۰ در مدیریت انتظامی شناخت تهدیدات علیه امنیت عمومی ج.ایران چاپ کرده‌اند	بدین نتیجه رسیده‌اند مهم‌ترین تهدید ناشی از جرائم سازمان یافته، انواع قاچاق می‌باشد و شاخص‌های امنیت عمومی، را کاهش می‌دهد.

تفاوت اثر حاضر: نظر به اینکه موضوع رویکرد فقهی و داخلی‌اش غلبه دارد به نظر می‌رسد تفاوت آشکار آن با دیگر آثار این است که صرفاً بر روی عنصر روانی در هماهنگی هرمنوتیک و مصلحت‌گرایی اسلامی در تخفیف به مجرمین خاص این حوزه‌ها فوکوس کرده است.

مبانی نظری

هرمنوتیک حقوقی یک روش برای تفسیر و درک قانون است. این شامل جستجوی ارزش‌ها و رسمی سازی آن ارزش‌ها در قانون نوشته شده است. هرمنوتیک قانونی جستجوی وجود انسان، جامعه برای ارزش‌های فوق قانون و رسمی سازی بیشتر آنها در قانون نوشته شده است. بنابراین، تفسیر قانون به معنای گسترده، یافته در حوزه‌های مادی و یا معنوی ارزش‌های خود و اجرای بیشتر یافته‌ها در روابط اجتماعی واقعی از طریق رویه‌های مناسب قانونگذاری و اجرای قانون است. ارزش‌هایی مثل خیر و عدالت به ویژه پایه‌های ارزش هستند. و این رعایت دومی در روند قانونگذاری است که به قانونگذار با احتمال زیاد اجازه می‌دهد تا اقدامات قانونی هنجاری را که توسط او به عنوان قوانین مبتنی بر اصول قانونی تصویب شده است، شناسایی کند. (Bohinich:2021:p119)

هرمنوتیک حقوقی همچنین بر تفسیر الزامات قانونی برای اطمینان از درک و اجرای مناسب آنها تمرکز دارد. (López:2019:p86)

این روش شامل روش‌های مختلف تفسیر، مانند رویکردهای زبانی، منطقی و ... است (Astariyani:2019:p33). هرمنوتیک حقوقی با در نظر گرفتن ماهیت تفسیری حقیقت و مبانی فلسفه و قانون به دنبال ایجاد حس جدیدی از قانونی بودن است. در هرمنوتیک حقوقی بجای منازعات تئوریک معمول پیشنهاد می‌کند به نوعی بر تفسیر دقیق برای جلوگیری از درگیری‌ها یا هنجارهای مبهم تأکید می‌کند. دیدگاه هرمنوتیک در مورد جرائم امنیتی برای درک ماهیت زمینه‌ای امنیت و پیامدهای آن برای

جرم زدایی ضروری است. مطالعات امنیتی، همانطور که توسط سیوتا مورد بحث قرار گرفت، نیاز به یک رویکرد هرمنوتیک را برجسته می‌کند که محدود بودن امنیت و اهمیت آگاهی هنجاری را در غیاب یک مانیفست متحد کننده تشخیص می‌دهد. (Ciuta:2009:p301) تادروس نقش امنیت در جرم زدایی را بیشتر بررسی می‌کند و بررسی می‌کند که چگونه جرائم ایجاد شده یا ساختار یافته به دلایل امنیتی در دنیای واقعی عمل می‌کنند. (Tadros:2008:p940)

آرمیتاز و گامان بر ضرورت ادغام مسائل جنایی در چارچوب‌های پایداری، به رسمیت شناختن ارتباط بین جرم، طراحی و امنیت در زمینه توسعه پایدار تاکید می‌کنند. (Gamman and other:2009:p297) دی کامپ اهمیت درک علل جرم برای بهبود امنیت و کاهش جرم را مورد بحث قرار می‌دهد. برای درک جرم، باید درک کرد که چه چیزی باعث جرم شده است. این علل از موقعیتی متفاوت است، مانند عواملی که یک هدف را آسیب پذیر کرده‌اند، تا زمینه‌ای، مانند آنچه که یک فرد را به ارتکاب جرم تحریک می‌کند اما نه دیگری، این می‌توان نوعی دیدگاه هرمنوتیکی به علل و چرایی جرائم در حوزه‌های مختلف باشد. (DeCamp:2015:p37) گرچنکو و کوزمنکو امنیت کل بشریت را ارزیابی می‌کنند، از جمله جنایات علیه صلح و بشریت و نیاز به حفاظت جنایی ملی است. (Kuzmenko and other:2018:p612) رویکرد هرمنوتیک به جرائم امنیتی درک جامع از ماهیت زمینه‌ای امنیت و پیامدهای آن برای جرم زدایی (در جرائم سیاسی به معنای دید ارفاق کامل) را فراهم می‌کند.

مفاهیم راهبردی

مصلحت گرایی در فقه جزای سیاسی اسلام

برای آغاز سخن در فقه و مصلحت باید از پایه‌های کلامی آن آغاز کرد: مهم‌ترین پایه کلامی قابل طرح در مسئله فقه و مصلحت که در دانش نوظهور فلسفه فقه نیز می‌تواند جای بگیرد، عبارت است از جامعیت و ابدیت شریعت اسلام. اصولاً خاستگاه مسئله شدن رابطه فقه و مصلحت در همین جا به علاوه لزوم عمل به مصالح به طور کلی است. با مفروض گرفتن این ادعا که شریعت اسلام همه احکام مورد نیاز را در روابط فردی و اجتماعی انسان در خود دارد، و این احکام در هیچ زمانی تغییر نمی‌پذیرد، و سعادت انسان را تأمین می‌کند، پرسش اساسی در رابطه فقه و مصلحت قابل طرح خواهد بود؛ این پرسش که در رویدادها و مسائل جدید یا مسائل تغییر یافته، یا حتی تغییر نیافته قدیم، در روابط پیچیده و متعدد انسانی، چگونه می‌توان براساس مصالحی که گاهی رعایت آن‌ها مخالف با صراحت یا ظواهر نصوص می‌نماید، و گاهی هم نصوص در آن باره ساکت است، عمل کرد؟ اگر جامعیت و ابدیت احکام برآمده از نصوص کتاب و سنت که از آن در مسئله فقه و مصلحت، به فقه یاد می‌کنیم، در باور ما مفروض نباشد، لزوم عقلی و نقلی عمل به مصالح به طور کلی، بس خواهد بود که در هر زمان و مکانی، همچون نظام‌های حقوقی سکولاریسم، مصالح شخصی خود را تشخیص دهیم و براساس تشخیص نوعی خود عمل کنیم (هانتینگتون: ۱۴۰۰: ص ۴)

بگذاریم از این که اصولاً تشخیص مصالح حتی در نظام‌های غیر دینی، وقتی در سطح جامعه و به گونه مصلحت عمومی مطرح می‌شود، نیز مشکلات و مسائل مخصوص به خود را دارد. از این روست که علامه شرف الدین، در آغاز کتاب النص والاجتهاد، به این پیش فرض مهم توجه نشان داده و مبنای خود را که دست کم در کلیت و سربستگی، مبنای اصیل تفکر کلامی و اصول فقهی شیعه است، مختصر و مفید بیان کرده است.^۱

احکام شرع مقدس اسلام دنیا و آخرت انسان را، با نظام‌ها، قوانین، حکمت‌ها و بسط عدالت در معیارهای خود، پوشش می‌دهد. احکام اسلام، جامعه اسلامی را با حکمت، رحمت و صلاح برای همه اهل زمین در هر زمان و مکانی و با هر دگرگونی در نژاد، گروه، رنگ و زبان، اداره می‌کند. شارع مقدس اسلام که عالم الغیوب است، همه راه‌های سعادت و هدایت انسان را به غایت روشنی بیان کرده و برای صاحبان عقل حجت بر آن‌ها را تمام کرده است.... مصلحت‌گرایی در نگاه اولیه با مبانی فقه شیعه ناسازگار

۱. (إن الشرائع الإسلامية قد وسعت الدنيا والآخرة بنظمهما وقوانينها وحكمتها في جميع أحكامها وقسطها في موازينها، وأنّها المدينة الحكيمة الرحيمة الصالحة لأهل الأرض في كل مكان وزمان، على اختلافهم في أجناسهم وألوانهم ولغاتهم. لم يبق شارع الإسلام، وهو عالم الغيوب جلّ وعلا، غاية الأوضح سبيلها وأقام لأولى الالباب دليلها...). (الموسوي: ۱۴۰۲، ص ۸۴)

است. مصلحت به مثابه تأملات ثانویه انسانی برای یافتن حکم کنش‌های مختلف در عرصه‌های گوناگون زندگی اجتماعی، اقتصادی، سیاسی، فرهنگی و همه حوزه‌های ریز و درشت دیگر، بدون تکیه بر ادله اربعه معروف در فقه شیعه بوده، استخراج آن با تکیه بر ادله‌ای چون استحسان، قیاس، سد ذرایع و فتح ذرایع، از مختصات فقه اهل سنت است. با برگشت به مباحث کلامی به عنوان یکی از دانش‌های مناسب‌ساز برای فقه شیعه، امکان ایفای نقش را برای «مصلحت» در فقه سیاسی شیعه در عرصه عمل اجتماعی با ابعاد پیچیده آن در جهان جدید تسهیل نماید. بدین منظور ایده «اباحه» در کلام شیعه در برابر ایده «حظر» در کلام معتزله مورد توجه قرار گرفته است. بر اساس این آموزه که بیشتر متکلمان شیعه بدان گرایش یافته‌اند، حوزه وسیعی وجود دارد که حوادث و رویدادها در آن، حوزه خالی از احکام الزام‌آور قبلی است و رتق و فتق این امور به عقل تاریخی تجربی بشر واگذار شده است. در این حیطه، مصلحت متغیر تاریخی اجتماعی، بدون نسبت دادن آن به یک حکم مصرح و معین ثبت‌شده در شرع، رقم‌زننده حکم این حوزه‌های زندگی خواهد بود. چنین احکامی هرچند شرعی نیستند، به حکم شرع معتبرند. (شفیعی و دیگران: ۱۳۹۷: ص ۳۳) در جمع بندی مصلحت‌گرایی در فقه امامیه می‌توان چنین گفت: مصلحت را شیخ مفید در فقه امامیه پی نهاد، شهید اول با بررسی آن در قواعد فقهی بدان تعمیم بخشید و آن را روش مند ساخت و صاحب جواهر رابطه ولایت فقیه و مصلحت را نمایاند و امام خمینی در آن طرحی جامع در انداخت و آن را به صورت یک نظریه درآورد. (رهبر قاصی دیگران: ۱۳۸۹)

نگاهی هرمنوتیک حقوقی

بدو باید گفت کلمه هرمنوتیک از کلمه یونانی (hermēneuō) ἑρμηνεύω "ترجمه، تفسیر" گرفته شده است. (Ernest:2000:p344) هرمنوتیک حقوقی به بررسی تفسیر و معنای حقوق مکتوب می‌پردازد. بر خلاف رشته مربوط به بلاغت پزشکی قانونی، مطالعه استدلال شفاهی و اقناع در دادگاه، هرمنوتیک حقوقی به بهترین وجه به عنوان یک رشته متنی تعریف می‌شود که به کدگذاری کلاسیک حقوق یونان و روم باز می‌گردد. در حالی که واژه هرمنوتیک از خدای پیام آور هرمس مشتق شده است و ارسطو به عنوان اثری که به منطق تفسیر مربوط می‌شود. حضانت، تفسیر و انتقال متون بزرگ حقوق روم باعث پدید آمدن رشته‌ای از هرمنوتیک شد. وظیفه آن حفظ، گردآوری، ترجمه و به کارگیری متون قدیمی، خارجی (لاتین) و پراکنده سنت حقوقی در شرایط معاصر و عامیانه بود که از نظر زمانی و مکانی بسیار دور از زمینه‌های اصلی قانون مکتوب بود. در اعصار بعد و به ویژه در دوره‌های بحران یا تجدید سنت حقوقی، مشکلات متن، تفسیر و معنا در حقوق موجب احیای دغدغه‌ها و سنت‌های هرمنوتیک حقوقی شده است. (Goodrich:1998) بر خلاف تصورات مونیستی از هرمنوتیک به عنوان تفسیر، هرمنوتیک حقوقی همیشه از پیچیدگی اعمال هرمنوتیک ما آگاه بوده است. بنابراین سنت حقوقی به نفع یک مفهوم پیچیده از هرمنوتیک است که فعالیت‌های مختلف درگیر را مشخص می‌کند. هرمنوتیک به طور کلی می‌تواند با مشاهدات گادامر مطابقت داشته باشد که از نگاه به قانون چیزی می‌توان آموخت. (Poscher:2019:p326) عمل حقوقی نمونه‌ای از فعالیت درک هرمنوتیکی است. در نهایت، توضیح می‌دهد که چگونه هرمنوتیک فلسفی به جای اینکه به عنوان پذیرش بی سر و صدا وضعیت موجود عمل کند، که از مبادلات معروف بین گادامر، ریکور و هابرماس نشأت می‌گیرد، نظریه حقوقی انتقادی را پایه گذاری می‌کند. این موضوعات نقطه ورود برای نشان دادن وضعیت نمونه عمل حقوقی برای نظریه هرمنوتیکی است. این موضوعات نقطه ورود برای نشان دادن وضعیت نمونه عمل حقوقی برای نظریه هرمنوتیکی است. (Mootz:2015:p595) انتشار هرمنوتیک حقوقی و سیاسی فرانسیس لیبر در سال ۱۸۳۷ سهم مهمی در تلاش برای تعریف اصول تفسیری بود که می‌توانست مشروطیت مکتوب آمریکایی را توجیه و هدایت کند. لیبر، اهل آلمان، دانش خود از فلسفه هرمنوتیک آلمان را به مسائل سیاسی و حقوقی پیش روی جمهوری جوان مرتبط کرد. تلاش لیبر برای توصیف علمی تفسیر متنی که قواعد حاکم بر قواعد را در سیاست و قضاوت تضمین می‌کند، به فرمول‌بندی دیدگاه‌های سنتی تفسیر که توسط قضاوت و نظریه‌پردازان در قرن گذشته حمایت می‌شد، کمک کرد. (Moot:1994:p47) به عقیده بسیاری از اندیشمندان هرمنوتیک حقوقی هرمنوتیک حقوقی که، به عقیده آن، قاطعانه نباید به ابزاری ساده برای تفسیر متن تقلیل یابد. (Girard:2017:p220) در صورت لزوم، هرمنوتیک ممکن است شامل هنر درک و ارتباط باشد. (Zimmermann:2015:p2)

نسخه معاصر نظریه قانون طبیعی که در آثار لون فولر و رونالد دورکین به نمایش درآمده، مشابه دیدگاه هانس گئورگ گادامر است که او آن را «هرمنوتیک فلسفی» می نامد. برخلاف نسخه های قبلی پوزیتیویسم حقوقی، نظریه حقوقی هارت قوانین را اساسی می داند. شرح نظری بدون ارزش از حقوق در مقابل، کسانی که هرمنوتیک فلسفی را می پذیرند و کسانی که از نسخه معاصر نظریه حقوق طبیعی دفاع می کنند، نسبت به این دو ادعا شک دارند. از آنجایی که برجسته ترین نمایندگان معاصر هم نظریه حقوق طبیعی و هم پوزیتیویسم حقوقی به هرمنوتیک به هر شکلی متوسل می شوند، نتیجه می شود که نمی توان برداشت مناسبی از فقه معاصر به دست آورد تا زمانی که مسائل فلسفی و روش شناختی را که نسخه های مختلف هرمنوتیک را متمایز می کند، درک کرد. نظریه در نظریه حقوقی معاصر همتایان خود را دارد. (Batchelor:1989:p140)

هرمنوتیک در ابتدا برای تفسیر یا تفسیر کتاب مقدس به کار رفت و بعداً به سؤالات تفسیر عام همانند حقوق و امثالهم گسترش یافت. (Grondin:1994:p2) هرمنوتیک بر تفسیر آن و بر فهمی که ممکن است از متن استخراج شود، و در نتیجه در نهایت بر محتوایی که قانون قرار است به طور یکسان به قانون گذار و مجری آن پیام بدهد، تمرکز می کند. رویکرد هرمنوتیکی نیز به آن چیزی می پردازد که بررسی جامعه شناختی مربوط به قانون نشان می دهد. (Csaba:2022: p77) از لحاظ کاربردی می توان گفت: هم دادگاه های قانون اساسی در سیستم های حقوقی اروپای قاره ای و هم دادگاه اروپایی حقوق بشر با تفسیر گسترده از حقوق اساسی یا کنوانسیون، رویکردی تکاملی (پویا) را به حقوق بشر اجرا کرده اند. همچنین استدلال می کند که مبانی فلسفی این رویکرد تفسیری با برداشت گادامر از «هرمنوتیک فلسفی» سازگار است، که به تفسیر به عنوان گفت و گوی شناختی روی متن، بین قصد نویسنده و خواننده اشاره می کند، که اکیداً مقید به الزام نیست. بر خواننده که به مقصود نویسنده پایبند باشد. (Erdoğan:2021:p91)

یافته های تحقیقاتی

نقش هرمنوتیک در توضیح عنصر روانی جرم

عنصر روانی جرم که به آن عنصر معنوی نیز گفته می شود، بیانگر وضعیت ذهنی و روانی مرتکب در حین ارتکاب جرم است. این عنصر در کنار دو رکن دیگر جرم یعنی عنصر مادی (رفتار مجرمانه) و عنصر قانونی (وجود نص صریح قانونی) از ارکان اساسی تشکیل دهنده جرم محسوب می شود. اهمیت این عنصر به حدی است که در بسیاری از سیستم های حقوقی، بدون احراز آن، نمی توان شخص را مسئول شناخت. در تحلیل عنصر روانی باید به این نکته اساسی توجه داشت که حقوق کیفری صرفاً به رفتارهای بیرونی اکتفا نکرده، بلکه به کنکاش در دنیای درونی مرتکب نیز می پردازد. این بررسی ذهنی از آن جهت حائز اهمیت است که میان مجرم عمدی و شخصی که غیر از این وضعیت مرتکب عملی شده، تمایز قائل شود. برای تحقق عنصر روانی، دو عامل ضروری است:

- اراده ارتکاب: شخص بخواهد عمل مجرمانه ای را انجام دهد.^۱
- قصد مجرمانه یا خطای کیفری: یعنی آگاهی و قصد انجام فعل خلاف قانون یا خطا در انجام آن.

در فرآیند دادرسی، اثبات عنصر روانی از طریق قرائن و امارات صورت می گیرد. قاضی با بررسی اوضاع و احوال قضیه، رفتار مرتکب، سوابق و سایر شواهد به احراز این عنصر می پردازد. در نظام حقوقی ایران، این مفاهیم در قانون مجازات اسلامی (بخصوص در مواد مربوط به قصاص، دیات و تعزیرات) به تفصیل مورد توجه قرار گرفته است. تحلیل عنصر روانی جرم نشان می دهد که

۱. اراده به معنای «خواستن» انجام عمل است و پایه و اساس عنصر روانی جرم محسوب می شود. وقتی فرد رفتاری را به صورت ارادی انجام می دهد، یعنی او خواسته و تصمیم گرفته آن عمل را انجام دهد، هرچند نتیجه آن عمل را نخواهد یا پیش بینی نمی کند. برای مثال، اگر کسی سنگی را پرتاب کند، اراده او در پرتاب کردن سنگ وجود دارد، حتی اگر قصد آسیب رساندن نداشته باشد. اراده باید در زمان ارتکاب رفتار وجود داشته باشد و دادرس باید حالت روانی و ذهنی مرتکب را در آن لحظه بررسی کند تا بتواند مسئولیت کیفری را احراز کند. قصد مجرمانه یا سوء نیت به معنای آگاهی و نیت نقض قانون و انجام عمل ممنوع است. یعنی مرتکب باید بداند که عملش خلاف قانون است و با اراده و نیت انجام آن را داشته باشد. بدون قصد مجرمانه، حتی اگر عمل مادی جرم رخ دهد، مسئولیت کیفری محقق نمی شود. به عنوان مثال، اگر کسی عملی را به اشتباه یا جهل انجام دهد که قانون آن را ممنوع کرده، نمی توان او را مجرم دانست

نظام‌های حقوقی مدرن صرفاً به رفتارهای مجرمانه بسنده نکرده است، بلکه به عدالت کیفری از طریق توجه به نیت و وضعیت ذهنی مرتکب نیز تأکید دارند. این نگاه دقیق و انسانی باعث می‌شود تا پاسخ‌های کیفری متناسب با درجه تقصیر مرتکب تعیین شود و از تحمیل مسئولیت ناعادلانه جلوگیری به عمل آید. عنصر روانی جرم به رابطه ذهنی و ارادی بین مرتکب و عمل مجرمانه گفته می‌شود که شامل اراده ارتکاب و قصد مجرمانه یا خطای کیفری است. این عنصر شرط لازم برای تحقق جرم و مسئولیت کیفری است و بدون آن، عمل انجام شده جرم محسوب نمی‌شود. بهتر است نگاه به مسئولیت کیفری بهتر است متشکل از مجرمیت (ارتکاب رفتار ممنوعه در قانون) و قابلیت اسناد (برخورداری از شرایط کمال در حین ارتکاب جرم) باشد. (جعفری، ۱۴۰۱؛ ص ۳۳)

هرمنوتیک، به عنوان یک روش تفسیری و فهم‌محور، نقش قابل توجهی در تحلیل و تبیین عنصر روانی جرم (Mens Rea) ایفا می‌کند. عنصر روانی جرم به وضعیت ذهنی و روانی مرتکب در زمان ارتکاب جرم اشاره دارد، که شامل مواردی مانند قصد، آگاهی، بی‌احتیاطی یا غفلت می‌شود. هرمنوتیک با ارائه چارچوبی برای تفسیر عمیق و همه‌جانبه‌ی رفتارها، گفتارها و متون، به درک بهتر این عنصر روانی کمک می‌کند و زمینه‌های پیچیده‌ی روانی، اجتماعی و فرهنگی مؤثر بر رفتار مجرمانه را روشن می‌سازد. یکی از کاربردهای اصلی هرمنوتیک در حوزه حقوق، تفسیر قصد و نیت مجرمانه است. قضات و حقوقدانان با به‌کارگیری روش‌های هرمنوتیکی، می‌توانند رفتارها، گفتارها و شرایط مرتکب جرم را به‌صورت دقیق‌تری تحلیل کنند تا قصد و نیت او را بهتر درک نمایند. این فرآیند شامل بررسی شواهد، اسناد و حتی زمینه‌های فرهنگی و اجتماعی است که ممکن است بر رفتار فرد تأثیر گذاشته باشند. برای مثال، در مواردی که شواهد مبهم یا پیچیده هستند، هرمنوتیک به تفسیر این ابهامات کمک می‌کند و به قضات این امکان را می‌دهد تا با در نظر گرفتن کلیت شرایط، به تفسیری منصفانه و منطقی از حالت روانی مرتکب دست یابند.^۱

علاوه بر این، هرمنوتیک به فهم زمینه‌های روانی و اجتماعی مؤثر بر عنصر روانی جرم کمک شایانی می‌کند. این روش تحلیل‌گران را قادر می‌سازد تا عواملی مانند فشارهای روانی، شرایط خانوادگی، تربیت و محیط اجتماعی را بررسی کنند، که ممکن است بر تصمیم‌گیری فرد و ارتکاب جرم تأثیر گذاشته باشند. از این منظر، هرمنوتیک نه تنها به تفسیر رفتار فردی می‌پردازد، بلکه ارتباط بین رفتار مجرمانه و زمینه‌های گسترده‌تر فرهنگی و تاریخی را نیز تحلیل می‌کند. این امر به ویژه در مواردی اهمیت دارد که رفتار مجرمانه تحت تأثیر هنجارها یا ارزش‌های خاص فرهنگی شکل گرفته است. هرمنوتیک همچنین در تفسیر قوانین و مقررات مرتبط با عنصر روانی جرم کاربرد دارد. قضات و حقوقدانان با استفاده از روش‌های هرمنوتیکی می‌توانند قوانین را به شیوه‌ای دقیق‌تر و منصفانه‌تر تفسیر کنند و اطمینان حاصل نمایند که عنصر روانی جرم به درستی درک و اعمال شده است.

انگیزه؛ مشروع و نامشروع سنجه جرائم سیاسی و امنیتی

جرائم سیاسی به اقداماتی اطلاق می‌شود که با انگیزه‌های مرتبط با سیاست، حکومت، یا نظام اجتماعی انجام می‌گیرد. این جرائم می‌توانند با انگیزه‌های مشروع (قابل قبول از نظر اخلاقی و اجتماعی) یا نامشروع (غیرقابل قبول و مضر برای جامعه) همراه باشند. درک تفاوت بین این دو نوع انگیزه و تأثیرات آنها بر جامعه و نظام سیاسی، نیازمند بررسی عمیق‌تر و جامع‌تری است. انگیزه‌های مشروع معمولاً ریشه در اهداف انسانی، اخلاقی و اجتماعی دارد و اغلب با دفاع از حقوق اساسی افراد، آزادی‌های سیاسی، و عدالت اجتماعی همراه است. این انگیزه‌ها ممکن است در شرایطی ظهور کنند که نظام سیاسی حاکم، حقوق شهروندان را نقض می‌کند یا از شیوه‌های سرکوب‌گرانه استفاده می‌نماید. به عنوان مثال در نظام سیاسی ایران در منابع آمده است: با انگیزه نقد عملکرد حاکمان یا کسب یا حفظ قدرت سیاسی مرتکب یکی از جرائمی که به موجب قانون تعریف و مصادیق آن تعیین می‌گردد، شود. (محبی، ۱۳۸۹، ص ۵)

در بازگشت به بحث برای مثال، در جوامعی که حکومت‌ها به شیوه‌های استبدادی عمل می‌کنند و حقوق سیاسی شهروندان را نقض می‌نمایند، برخی افراد یا گروه‌ها ممکن است برای برقراری دموکراسی و آزادی‌های اساسی دست به اقدامات سیاسی بزنند. این اقدامات ممکن است شامل اعتراضات مسالمت‌آمیز، نافرمانی مدنی، یا حتی اقدامات قهرآمیز (در شرایط بسیار خاص) باشد. در

۱. هرمنوتیک با ترکیب روش‌های تاریخی، زبانی و جامعه‌شناختی، ابزاری ضروری برای کشف و توجیه عنصر روانی جرائم در نظام‌های حقوقی پیچیده امروزی است. این رویکرد نه تنها به پر کردن خلأهای متنی قوانین کمک می‌کند.

برخی موارد برخی دیگر دایره شمولی و انگیزشی جرم سیاسی را فراتر از محدودهای متعارف تعریف کرده‌اند به عنوان مثال آمده است برخی مواقع علیه حقوق اساسی شهروندان نیز قابل تحقق است. (توسلی نایینی و دیگران، ۱۳۹۹، ص ۶۹)

همچنین، در مواردی که حکومت‌ها حقوق اساسی افراد یا گروه‌های خاص (مانند اقلیت‌های قومی، مذهبی، یا سیاسی) را نقض می‌کنند، برخی افراد ممکن است برای دفاع از این حقوق دست به اقدامات سیاسی بزنند. این اقدامات ممکن است با هدف پایان دادن به تبعیض، شکنجه، یا نقض حقوق اولیه انسانی انجام شود. علاوه بر این، در جوامعی که حکومت‌ها از شیوه‌های سرکوب‌گرانه برای حفظ قدرت استفاده می‌کنند، مقاومت در برابر این ظلم می‌تواند انگیزه‌ای مشروع برای اقدامات سیاسی باشد. این مقاومت ممکن است شامل مبارزه برای تغییر نظام سیاسی یا کاهش قدرت حکومت‌های مستبد باشد. برخی دیگر چنین انگیزه آن را به نمایش گذاشته‌اند عمدتاً به خاطر حفظ و یا کسب منافع شخصی مانند قدرت و ثروت و امیال خود، اینجاست که دست به جرائم سیاسی می‌زنند. (زندیان، ۱۳۹۸، ص ۷)

مضاف بر این مراتب، در جوامعی که نابرابری‌های اقتصادی، اجتماعی، یا سیاسی گسترده وجود دارد، برخی افراد یا گروه‌ها ممکن است برای تحقق عدالت و برابری دست به اقدامات سیاسی بزنند. این اقدامات ممکن است شامل مبارزه با فساد، توزیع ناعادلانه منابع، یا تبعیض سیستماتیک باشد. در نهایت، در مواردی که کشورها تحت اشغال یا سلطه خارجی قرار دارند، مبارزه برای استقلال ملی می‌تواند انگیزه‌ای مشروع برای اقدامات سیاسی باشد. این مبارزه ممکن است شامل مقاومت در برابر اشغالگران یا تلاش برای احیای حاکمیت ملی باشد. از سوی دیگر، انگیزه‌های نامشروع معمولاً با اهداف شخصی، قدرت‌طلبی، یا منافع گروهی خاص همراه است و ممکن است به ضرر جامعه یا امنیت ملی تمام شود. این انگیزه‌ها اغلب با روش‌های غیراخلاقی، خشونت‌آمیز، یا غیرقانونی همراه است. برای مثال، برخی افراد یا گروه‌ها ممکن است برای کسب قدرت سیاسی یا حفظ آن، دست به اقدامات غیرقانونی بزنند. این اقدامات ممکن است شامل کودتا، ترور رقبای سیاسی، یا ایجاد ناامنی برای تضعیف حکومت موجود باشد. همچنین، در برخی موارد، جرائم سیاسی با هدف کسب منافع مالی، امتیازات خاص، یا افزایش نفوذ یک گروه خاص انجام می‌شود. این انگیزه‌ها معمولاً با فساد، رشوه‌خواری، یا سوءاستفاده از قدرت همراه است. علاوه بر این، برخی گروه‌ها ممکن است با هدف تضعیف امنیت ملی یا ایجاد اختلال در نظم عمومی، دست به اقدامات سیاسی بزنند. این اقدامات ممکن است شامل تحریک خشونت‌های قومی، مذهبی، یا سیاسی باشد. استفاده از روش‌های خشونت‌آمیز برای رسیدن به اهداف سیاسی، حتی اگر با انگیزه‌های به ظاهر مشروع همراه باشد، نامشروع تلقی می‌شود. در حقوق اسلامی برخی معتقدند جرم سیاسی معادل ارجاف است. (ترکاشوند و دیگران، ۱۴۰۰، ص ۲۵)

می‌توان چنین انگاشت در برخی موارد، اقدامات سیاسی ممکن است با انگیزه‌های شخصی مانند انتقام‌جویی از رقبای یا دشمنان سیاسی انجام شود. این انگیزه‌ها معمولاً با اهداف اجتماعی یا انسانی همراه نیست. مثلاً در انگیزه شناسی جرائم سیاسی می‌توان مدعی گردید قانونگذار ایران در قانون مصوب سال ۱۳۹۵ برای جرائم سیاسی امتیازات خاصی قائل شده است تا نقدهای سازنده و اصلاح‌طلبانه را از اقدامات ضد امنیتی متمایز کند و در چارچوب نظام سیاسی موجود، امکان انتقاد بدون آسیب به ساختار حاکمیت را فراهم آورد. قانونگذار در ماده (۲) قانون فوق‌الاشاره سیاسی‌بودن جرم را منوط به غیرقانونی بودن قصد ضربه‌زدن به اصل نظام کرده است. این تمایز به هدف جلوگیری از سوءاستفاده از انتقاد برای براندازی نظام است. برخی معتقدند این جرم در قانون اساسی مقنن بدان توجه خاص داشته است. (حاجی پور، ۱۳۹۹، ص ۳۱۶)

البته می‌توان گفت تفاوت‌های کلیدی بین انگیزه‌های مشروع و نامشروع در جرائم سیاسی^۱ شامل هدف، روش‌ها، و واکنش جامعه و قانون است. انگیزه‌های مشروع معمولاً با اهداف انسانی، اخلاقی، و اجتماعی همراه است، در حالی که انگیزه‌های نامشروع اغلب با منافع شخصی یا گروهی مرتبط است. در انگیزه‌های مشروع، روش‌های مسالمت‌آمیز و قانونی ترجیح داده می‌شود، در حالی که انگیزه‌های نامشروع ممکن است شامل خشونت، فساد، یا اقدامات غیرقانونی باشد. جرائم سیاسی با انگیزه‌های مشروع ممکن

است مورد حمایت بخشی از جامعه قرار گیرد، اما انگیزه‌های نامشروع معمولاً محکوم می‌شوند.^۱ تشخیص انگیزه‌های مشروع و نامشروع در جرائم سیاسی . امنیتی گاهی دشوار است، زیرا مرز بین این دو می‌تواند مبهم باشد. برخی از چالش‌های اصلی عبارتند از ابهام در اهداف، سرکوب مخالفان، و تأثیرات بلندمدت. برخی اقدامات سیاسی ممکن است با ادعای اهداف مشروع انجام شود، اما در عمل به منافع شخصی یا گروهی منجر شود. حکومت‌ها ممکن است برای سرکوب مخالفان، انگیزه‌های مشروع را نامشروع جلوه دهند. همچنین، برخی اقدامات سیاسی ممکن است در کوتاه مدت مشروع به نظر برسد، اما در بلندمدت به ضرر جامعه تمام شود. جرائم سیاسی می‌توانند با انگیزه‌های مشروع یا نامشروع همراه باشند. انگیزه‌های مشروع معمولاً ریشه در اهداف انسانی و اجتماعی دارد و ممکن است مورد حمایت بخشی از جامعه قرار گیرد. در مقابل، انگیزه‌های نامشروع اغلب با منافع شخصی، قدرت‌طلبی، یا خشونت همراه است و معمولاً محکوم می‌شود. تشخیص دقیق انگیزه‌ها نیازمند بررسی عمیق شرایط، اهداف، و روش‌های به کار گرفته شده است. به عنوان مثال در حوزه مجازات‌ها قانونگذار امتیازات زندان (مانند جداسازی) و تخفیف مجازات را پیش‌بینی کرده است، مجازات‌ها سختگیرانه‌تر است و هیچ امتیازی برای متهمان وجود ندارد. این تفاوت‌ها نشان می‌دهد که جرائم سیاسی با رویکردی اصلاح‌طلبانه و هوشمندانه‌تر رسیدگی می‌شوند، در حالی که جرائم امنیتی با حساسیت و سختگیری بیشتری مواجه می‌شوند. هرچند که جرم سیاسی در روند رسیدگی‌های کیفری تابع قواعد عام ناظر بر جرم عمومی می‌باشد. (خسروی و دیگران، ۱۳۹۶، ص ۱۹۳)

تأثیر انگیزه بر مجازات جرائم امنیتی

انگیزه به عنوان یکی از عوامل روانشناختی و جرم‌شناختی در ارتکاب جرم، نقش قابل توجهی در نظام حقوقی و قضایی ایفا می‌کند. در خصوص جرائم امنیتی، این نقش به مراتب پررنگ‌تر است. در حقوق جزا، انگیزه به‌طور کلی به عنوان یکی از ارکان تشکیل‌دهنده جرم (عنصر معنوی) محسوب نمی‌شود. با این حال، در برخی جرائم، به ویژه جرائم امنیتی، انگیزه می‌تواند در تحقق جرم و تعیین مجازات تأثیرگذار باشد. برای مثال، در جرایمی مانند تروریسم یا جاسوسی، انگیزه مرتکب می‌تواند به عنوان یک عامل تشدیدکننده مجازات در نظر گرفته شود. انگیزه در جرائم امنیتی نقش غیرقابل انکاری در تحقق جرم و تعیین مجازات دارد.

۱. البته اینجا باید در یک تفکیک واضح اشاره کرد تفاوت اصلی بین جرائم سیاسی و جرائم امنیتی در انگیزه ارتکاب و هدف نهایی آن‌ها نهفته است. قانونگذار داخلی تصریح دارد قانونگذار در ماده (۲) قانون جرائم سیاسی (۱۳۹۵)، سیاسی بودن جرم را منوط به غیرقانونی بودن قصد ضربه‌زدن به نظام کرده است. بنابراین، هر اقدامی که با هدف اصلاح کشور انجام شود اما به اصل نظام آسیب نرزد، سیاسی محسوب می‌شود، وگرنه امنیتی تلقی می‌گردد. در عمل، تشخیص دقیق انگیزه و تمایز بین این دو جرم با اختلاف نظر قضایی همراه است. برخی موارد انتقادی ممکن است به‌جای جرم سیاسی، به‌عنوان امنیتی طبقه‌بندی شوند. با این حال، بر اساس اصول حقوقی، در شک بین دو جرم، اصل بر سیاسی بودن آن است. تفاوت‌های اصلی در نحوه رسیدگی به جرائم سیاسی و امنیتی در ایران بر اساس قوانین داخلی و رویه قضایی عبارتند از:

۱-۱): مرجع رسیدگی

- **جرائم سیاسی:** رسیدگی در دادگاه کیفری یک استان با حضور هیئت منصفه الزامی است.
- **جرائم امنیتی:** در دادگاه‌های ویژه (مانند دادگاه انقلاب) بدون حضور هیئت منصفه رسیدگی می‌شود.

۲-۱): علنی بودن دادگاه

- **جرائم سیاسی:** رسیدگی علنی است و هر فردی می‌تواند در آن شرکت کند.
- **جرائم امنیتی:** دادگاه معمولاً غیرعلنی برگزار می‌شود.

۳-۱): شرایط نگهداری زندانیان

- **جرائم سیاسی:** زندانیان باید جدای از سایر زندانیان نگهداری شوند، لباس زندانی نمی‌پوشند، و امکان استفاده از رادیو، تلویزیون و ملاقات با خانواده دارند.
- **جرائم امنیتی:** شرایط سختگیرانه‌تری اعمال می‌شود و امتیازات فوق برای آنها وجود ندارد.

البته نباید از ذهن دور داشت در رویه عملی برخی جرائم سیاسی به‌جای برخورداری از امتیازات قانونی، به‌عنوان امنیتی طبقه‌بندی می‌شوند. با توجه به نقص قانون جرائم سیاسی این قانون به‌طور کامل تفاوت بین نقد سازنده و توهین را پوشش نمی‌دهد، و در عمل کمتر از آن استفاده می‌شود. بارها در رسانه‌ها نیز رسماً اعلام شده است: «مرزبندی دقیق بین جرائم سیاسی و امنیتی ضروری است، اما در عمل این تمایز به‌طور کامل رعایت نمی‌شود».

در حالی که در برخی موارد انگیزه باعث تخفیف مجازات می شود، در موارد دیگر می تواند منجر به تشدید آن گردد. رویه قضایی و قانونگذاری به این موضوع توجه ویژه ای داشته و در موارد متعددی آن را در تصمیمات خود لحاظ می کند.^۱

به ادبیات دیگر؛ در جرائم امنیتی انگیزه اکثر اوقات به صورت مفروض در قانون انگاشته شده است در این وضعیت معمولاً در تعیین مجازات نقش مستقیم و راهبردی دارد اگر بخواهیم در قالب یک مصداق بدان بپردازیم می توان گفت: حقوق به تنهایی از عهده تبیین ریشه های اختلاف های عمیق و دیرپای موجود در تعریف پدیده تروریسم بر نمی آید. برای واکاوی این اختلاف نظرها، باید تروریسم را در اصل مسئله ای امنیتی دانست که به مرور راه خود را به متون حقوقی گشوده است. از آنجا که پارادایم های امنیتی مختلف، تعاریف متفاوتی از تروریسم ارائه می دهند، برخی از تحقیقات آمده است، دامنه ی تحلیل نظری خود را به چارچوب مکتب کپنهاگ^۲ محدود ساخته تا به این پرسش محوری پاسخ گوید که این رویکرد امنیتی، چگونه برداشت دولت ها از مفهوم تروریسم و انگیزه در پس این جرم را تفسیر می کند؟^۳ فرضیه ی نگارنده بر این اصل استوار است که میزان و نوع آسیب پذیری امنیتی هر دولت، به شکلی مستقیم و انکارناپذیر، دیدگاه آن دولت نسبت به تهدید تروریسم را شکل می دهد و بر این اساس، ماهیت انگیزه به عنوان عنصری تعیین کننده در تعریف تروریسم ظاهر می شود. برای سنجش این فرضیه، پژوهش حاضر با تکیه بر چارچوب نظری باری بوزان در خصوص آسیب پذیری دولت ها، به بررسی پیوند میان مؤلفه ی انگیزه در تعاریف تروریسم و تهدیدهای فراروی ایده ی دولت پرداخته است. افزون بر این، با به کارگیری روش تحلیل محتوای کیفی، تأثیر کاستی های امنیتی واحد "ملت" و چالش های ناشی از ایدئولوژی های سیاسی رقیب بر تعریف تروریسم در اسناد حقوقی برخی دولت ها مورد کنکاش قرار گرفته است. در دولت های با ساختار ضعیف، در صورت امنیتی سازی تروریسم، انگیزه ی اصلی، معطوف به مقابله با جریان های جدایی طلب (ناشی از فقدان انسجام ملی) می شود؛ حال آنکه در دولت های توانمند، این انگیزه عمدتاً متوجه خنثی سازی ایدئولوژی های مخالف (به عنوان تهدیدی علیه مشروعیت نظام) خواهد بود. (با تصرف، یکرنگی و دیگران، ۱۴۰۳، ص ۳۱۱)

انگیزه اصلاحی؛ انطباق مصلحت گرایی دین با آموزه های حقوق بشری

حقوق بشر اصول اخلاقی یا هنجارهای برای استانداردهای خاصی از رفتار انسان است و به طور منظم در قوانین شهری و بین المللی محافظت می شود. (Nickel:2010:online) آن ها معمولاً به عنوان غیرقابل انکار درک می شوند، حقوق اساسی "که یک فرد به طور ذاتی به آن حق دارد فقط به این دلیل که او یک انسان است" (Magdalena and other:2004:p3)، در همه انسان ها ذاتی است، "صرف نظر از سن، منشأ قومی، مکان، زبان، مذهب، قومیت، یا هر وضعیت دیگری. آن ها در همه جا و در هر زمان به معنای جهانی بودن قابل استفاده هستند، و آنها به معنای برابری برای همه یکسان هستند." در خصوص نقش کارکردی هر دو در نظریات در قالب مصلحت گرایی بشری چنین نظریه پردازی شده است که: هر (نوع دین و رویکردهای حقوق بشری کنونی) دو به دنبال راه هایی برای تنظیم رفتار و فشار بر بشریت برای حفظ جهان بینی های خاص هستند. (Davide Farah:2023:p100)

۱. انگیزه ارتکاب جرم از مباحث مطرح در حقوق جزا بوده و به سبب، داعی، علت، کوشش درونی و میل پنهانی فرد که انسان را به سوی عمل خاصی هدایت می کند، می پردازد. انگیزه در معنا به نفع یا امتیازی که فاعل جرم را ترغیب به ارتکاب جرم می کند، است. انگیزه تأثیری در تحقق جرم ندارد و وجود قصد و سوءنیت به عنوان عنصر معنوی جرم بدون تأثیر انگیزه در آن برای تحقق جرم کافی است، اما با این همه عدم تأثیر انگیزه در جرم، مطلق نیست. نقش انگیزه در اعمال مجازات در تعیین میزان مجازات، اعمال کیفیت مخففه و تعلیق مجازات است.

2. Copenhagen School

۳. در جرائم امنیتی، انگیزه مرتکب می تواند به عنوان یک عامل تشدیدکننده یا تخفیف دهنده مجازات در نظر گرفته شود. برای مثال، اگر انگیزه مجرم شرافتمندانه یا مثبت باشد، ممکن است مجازات تخفیف یابد یا از نهادهای جایگزین مانند تعلیق اجرای مجازات استفاده شود. در مقابل، انگیزه های نامشروع یا خطرناک می تواند منجر به تشدید مجازات گردد. رویه قضایی نیز نشان می دهد که قضات در تعیین مجازات، انگیزه مجرم را مد نظر قرار می دهند. این امر به ویژه در جرائم امنیتی که پیامدهای گسترده تری دارند، بیشتر مورد توجه قرار می گیرد. به عنوان مثال، در قانون مبارزه با مواد مخدر، انگیزه مرتکب به طور صریح در تعیین مجازات مورد توجه قرار گرفته است. در نتیجه، اگرچه اصل کلی در حقوق جزا عدم تأثیر انگیزه است، در جرائم امنیتی انگیزه می تواند نقش قابل توجهی در تعیین نوع و میزان مجازات داشته باشد.

۴. این امر در آیات و روایات متعددی مورد توجه و تأکید قرار گرفته است در واقع، این بحث به این دیدگاه باز می گردد که برابری در نظام حقوقی و فقهی اسلام، تحت شعاع اصلی مهم تر و اساسی تر، یعنی عدالت قرار دارد؛ زیرا هدف نهایی از آمدن پیامبران و تنها عامل اصلاح جامعه از نگاه دینی تحقق قسط و عدالت اجتماعی است. (سبحانی تبریزی: ۱۳۶۴: ص ۴۱۸)

برخی در خصوص منشأ حقوق بشر مدرن معتقدند: جنبش حقوق بشر مدرن در لحظه‌ای از برخورد بی سابقه بین ادیان جهانی در اواسط قرن بیستم بوجود آمد. با این حال تلاش برای تجزیه و تحلیل رابطه تاریخی بین حقوق بشر و تفکر مذهبی تقریباً به طور انحصاری به شکل مطالعات موردی از سنت‌های مذهبی فردی است. این تمرکز بر شجره نامه‌های فکری این واقعیت را پنهان می‌کند که بسیاری از آموزه‌های حقوق بشر از تماس‌های بین مذهبی و درگیری‌های بین برخی ادیان، به ویژه در زمینه استعمار زدایی خاورمیانه، پدید آمده است. (Loeffler:2023: p147)

برخی به این نظریه معتقدند مصلحت‌گرایی برای نوع بشر در دل آموزه‌های اسلامی از همان ابتدا بوده است: حقوق بشر یعنی حقوقی که به عنوان انسان جزئی از جامعه به انسان اعطا می‌شود و به امور مربوط می‌شود که با هماهنگی و روابط قوی رشد می‌کند. در اسلام مفهوم حقوق بشر بسیار قدیمی است. ماهیت این مفاهیم از بدو خلقت انسان شکل گرفته بود و خداوند به انسان‌ها رمز زندگی عطا کرده و درس حقوق و مسئولیت داده است. این یک فرآیند طبیعی است که مشکلات در یک یا آن دیگری در همه جوامع وجود دارد. اگر دولت اعطای حقوق توده‌ها را انکار می‌کند و توده‌ها نیز در مقابل قراردادی که توسط دولت انجام می‌شود، در مقابل مبارزه قرار می‌گیرند. (Anwarullah and others:2023:p975) پس اگر بخواهیم در وضع موجود ضمن احترام به نظریات تعارضی^۱ که ناقض چنین مفروضی هستند، باید دانست در اکثر نظریه پردازی‌های منصفانه اندیشمندان حوزه‌های مشترک در نظر گرفتن "مصلحت انسان" را به عنوان دغدغه مشترک دین و حقوق بشر اعلام کرده‌اند.

انگیزه اصلاحی؛ تفسیر به نفع متهم در هماهنگی با مصلحت‌گرایی اسلامی

قاعده تسامح و تساهل یک اصل از تفسیر قانونی کیفری است که ایجاب می‌کند هرگونه ابهام در قانون کیفری به نفع متهم رفع شود. این بدان معناست که اگر تفسیرهای متعددی از یک امر وجود داشته باشد، دادگاه باید تفسیری را انتخاب کند که بیشترین سود یا کمترین ضرر را برای متهم داشته باشد. متأسفانه در رویه‌ی عملی آنچه که از دید برخی از محاکم مغفول مانده توجه به اصل تفسیر مضیق قوانین جزایی به نفع متهم می‌باشد. یکی از اصول مسلم در حقوق جزا که تقریباً در بیشتر نظام‌های حقوقی دنیا به عنوان یکی از مهم‌ترین اصول در قوانین جزایی به آن توجه می‌شود تفسیر مضیق قوانین به نفع متهم است، در واقع تفسیر قوانین به معنی دستیابی به آنچه قانون‌گذار اراده کرده است می‌باشد. علی‌ایحال قاعده تساهل یا همان (تفسیر به نفع متهم) برای محافظت از حقوق فردی در برابر اختیارات دولت و پیشبرد اصل اساسی نیاز به اطلاع رسانی در قانون کیفری است. در صورتی که مفهوم اساسنامه پس از بررسی زبان قانون مبهم باقی بماند، دادگاه‌ها سعی می‌کنند با نگاهی به تاریخ قانون گذاری و سایر منابع مرتبط، مقصود قانونگذار را مشخص کنند. دادگاه‌ها عموماً از هرگونه تفسیری که نتیجه‌ای پوچ و نامعقول ایجاد می‌کند که مقننه قصد آن را نداشته است دوری می‌کنند. می‌توان مدعی گردید تفسیر به نفع متهم جنبه کلیدی حق دادرسی عادلانه است. (Tuzet and other:2014:p227) یکی از موضوعات بسیار مهم در حوزه‌های مختلف حقوقی و قضایی، کیفیت تفسیر و استنباط نظر قانون‌گذار از قوانین و مقررات است. قوانین متعدد و پراکنده و بعضاً متخالف، پیچیدگی موضوعات و اجمال قوانین، موجب تفاسیر و برداشت‌ها و قضاوت‌های متعدد و بعضاً متفاوت می‌شود، از همین رو، ضرورت تفسیر مواد حقوقی اهمیت خود را نشان می‌دهد. تفسیر مضیق کیفری و نیز تفسیر به نفع متهم است. این نوع تفسیر خود ملهم از قواعد فقهی و اصولی برائت و قبح عقاب بلابیان است. (محمدی و دیگران:۱۳۹۹: ص ۱۳۷)

روح قانون یکی از منابع اصطیاد حکم در محاکم کیفری است که تلقی‌شدن آن به‌عنوان منبعی متعارض با اصل قانونی‌بودن جرم و اصل تفسیر به‌نفع متهم، مانع بهره‌برداری مناسب از آن برای صدور حکم شده است؛ درحالی‌که کارکرد آن پرکردن خلأها و رفع کاستی‌های دو اصل پیش‌گفته است. همین نگاه ظاهری موجب شده اصطلاح روح قانون در حقوق کیفری، چندان که باید بازتاب نیابد. این نهاد حقوقی درصدد جرم‌انگاری موضوعات جدید نیست، بلکه به‌شیوه‌ای منطقی درصدد بررسی امکان قبض یا بسط موضوعات قانونی به موضوعات مبتلابه یا نوین مشابه است تا حکم مقرر در قانون، با رعایت اصل تناسب جرم و مجازات،

برای سایر موضوعات اعمال شود. کارکرد کامل آن نیز بر پایه قاعده «التعزیر لکل عمل محرم» در تعزیرات است. روح قانون صیغه فقهی نیز دارد و با عنوان روح یا مذاق شریعت در فقه رخ نموده است و دلالت تنبیه، الغای فارق و تناسب حکم و موضوع و عرف را می توان از مستندات حجیت آن دانست. روح قانون به مثابه حکم مستخرج مستند به مباحث الفاظ است و جایگاه مقدمی برای کشف حکم راجع به اصول عملیه، از جمله تفسیر به نفع متهم و تفسیر مضیق دارد. (شاگردی: ۱۴۰۱: ص ۷۳) در کل می توان گفت: در حوزه حقوق کیفری دو نوع تفسیر مضیق و موسع وجود دارد. تفسیر مضیق به معنی تفسیری است که در آن از معنی و مفهوم آنچه که قانون گذار خواسته است تجاوز نشود و صرفاً محدود به منطوق صریح قانون گذار باشد و به موارد شک، سکوت، احتمال تجاوز نکند در واقع چنین تفسیری که از نتایج اصل قانونی بودن جرم و مجازات می باشد و از لحاظ شرعی و عقلی ریشه در اصل برائت و قاعده درء دارد بسیار حائز اهمیت و در خور توجه بیشتری می باشد. این نوع تفسیر بیشتر مربوط به قوانین ماهوی مثل قانون مجازات اسلامی می باشد و ناظر به تعریف جرم، تعیین مجازات، اثبات جرم، شرایط و موانع مسئولیت کیفری و سایر موارد ماهوی می باشد که در واقع به منظور حمایت از حقوق متهم وضع گردیده است. در این معنا چنین می توان مدعی شد که تفسیر به نفع متهم دارای ریشه اسلامی می باشد که در هماهنگی با رویکردهای حقوق بشری نیز قرابت خاصی دارد. با این کیفیت در حق متهمین خاص باید عمل شود.

انگیزه اصلاحی وفق قاعده اسلامی احسان؛ تفکیک سیاسی از امنیتی

همانطوریکه در اکثر متون حقوقی و سیاسی آمده از منظر انگیزه شناسی اگر بخواهیم بحث کنیم باید بین مجرمین سیاس از مجرمین امنیتی حاد تفاوت قائل شد، حتی برخی از درجات مجرمین امنیتی که در دسته بندیهای جرائم علیه امنیت ملی و بین المللی نیز مورد بحث و بررسی قرار می گیرند نیز به نوعی شامل تخفیف و نگاه اصلاحی می شوند در خصوص مجرمین سیاس این قضیه کاملاً متفاوت است چرا که از لحاظ انگیزه مجرمانه کاملاً انگیزه وی اصلاحی است پس اینجاست که به نظر می رسد باید حاکمیت اسلامی بر اساس یکی از اصول فقهی یعنی قاعده احسان با قضیه برخورد نماید. خداوند سبحان در می فرماید: «لیس علی الضعفاء و لا علی المرضى و لا علی الذین لا یجدون ما ینفقون حرج، اذا نصحوا لله و رسوله ما علی المحسنین من سبیل و الله غفور رحیم»، یعنی بر ناتوانان و بر بیماران و بر آنان که توان مالی در ارفاق ندارند حرجی نیست؛ آنگاه که برای خدا و رسول او نیکو بیندیشند. بر افراد نیکوکار هیچ سبیلی نیست و خداوند آمرزنده مهربان است. (آیه ۹۱ سوره توبه)

در این آیه شریفه احسان به معنای انجام دادن عمل نیکو، اعم از قول یا فعل، نسبت به دیگری است؛ خواه این عمل، رساندن مالی به دیگران باشد و یا ارائه خدمات نیکوی دیگر. احسان ممکن است از طریق دفع ضرر مالی یا معنوی از شخص دیگر نیز محقق شود. کلمه سبیل در این آیه نکره ای در سیاق نفی است و از نظر ادب عرب، افاده عموم می کند. بنابراین، آیه به معنای نفی عموم سبیل از عموم محسنین است. آیه در مجموع بدین معناست: «هر چه مصداق سبیل است از کلیه افراد محسن منتفی است». این معنا یک کبرای کلی ثابت است و از قواعد فقهی محسوب می شود. معنای آیه چنین است: محسن را به هیچ نحو نمی توان به سبب آنچه از عمل نیکوی او ناشی شده است، مؤاخذه کرد؛ یعنی هرگاه عملی از کسی سر بزند که موجب زیان به دیگری شود و فاعل آن عمل قصد نیکوکاری داشته باشد، مسئولیتی بر عهده فاعل نیست و او را نمی توان مؤاخذه کرد. اسلام به احسان در کردار و گفتار و احوال اصرار داشت و در اسلام از مقام و مرتبه بالایی برخوردار است، در برخورد با قاعده فقهی احسان باید گفت: در می یابیم که تعریف احسان، آن چیزی است که در شرع و عرف حسنه است و عدالت واجب است. (مختار عطیه: ۲۰۱۸: ص ۲۳۳)

در میان فقیهان اهل سنت هم فقه های حنفی به این قاعده بسیار تمسک کرده اند؛ زیرا مبانی فقهی مذهب حنفی بیش از دیگر مذاهب اهل سنت بر منطق عقلانی استوار است. لازم به ذکر است که، کارنگارش قواعد فقهی در میان شیعه امامیه از شهید اول و با تألیف کتاب "القواعد والفوائد" آغاز و گسترش یافته است و پس از او، شهید ثانی کتاب "تمهید القواعد" را نوشته است به موجب این قاعده هرگاه شخصی به قصد نیکی به دیگران عملی انجام دهد که موجب خسارت یا صدمه به وی گردد، در صورت رعایت کردن احتیاطات لازم و مقررات قانونی اقدام کننده یا فاعل، ضامن نبوده و معاف از مسئولیت است. پس از حیث قلمرو و عمل نیکوکارانه ممکن است نسبت به عموم مردم، اشخاص خاص و حتی خود فاعل انجام شود و پیرامون تأثیر قاعده احسان در

رفع ضمان ناشی از مسئولیت مدنی به صراحت می‌توان بیان داشت که فرد محسن ملزم به جبران خسارت نیست از مسئولیت کیفری نیز با توجه به قاعده احسان تبرئه می‌شود. (سعیدی: ۱۴۰۱: ص ۸۱) مدرک این قاعده اولاً حکم عقل و بنای عقلاست. بنای عقلا این است که انسان محسن را مورد مؤاخذه قرار نمی‌دهند. در کنار این‌ها اجماع فقها را هم داریم. علاوه بر این فقها به این آیه ۹۲ سوره توبه هم استناد کرده‌اند. قاعده احسان یکی از قواعد کهن فقهی محسوب می‌شود که از دیرباز مورد بحث و عنایت فقها قرار گرفته و در کتب قواعد فقهیه در معنا و مفهوم این قاعده، حدود و ثغور آن، ادله‌ی حجیت آن و موارد تطبیق آن، به صورت جامع بحث شده است. در موارد تطبیق قاعده احسان در کلیه مقوله‌هایی که تعامل بین افراد جامعه قرار می‌گیرد این قاعده قابلیت تطبیق دارد، چرا که در هر تعاملی بحث حق و تعدی از حق، تجاوز به حق دیگری و ضمان امکان طرح دارد و این کلام مطرح می‌شود که اگر تجاوز به حق دیگری به قصد احسان به او باشد آیا موجب ضمان و تدارک هست یا خیر؟ قاعده‌ی احسان، قاعده‌ی فقهی است، که به صورت جلب منفعت و دفع ضرر از سوی شخص محسن، در جهت خدمت به دیگران انجام می‌شود، اما همیشه نتیجه قصد محسنانه سودمند نمی‌باشد، چرا که گاهی در اثر این عمل خسارتی متوجه شخص محسن الیه می‌شود، و متضرر می‌شود، در چنین حالتی شخص محسن دارای هیچ ضمانی نخواهد بود، چرا که شارع مقدس شخص محسن را عاری از ضمان دانسته است، این در حالی است که، بنابر قاعده‌ی اتلاف بایستی این خسارت به نحوی جبران شود، از طرفی ضامن دانستن شخص محسن ناعادلانه به نظر می‌رسد و حتی موجب بی میلی افراد نسبت به انجام اعمال محسنانه می‌شود. (رحمتی ۱۴۰۰: ص ۲۵)

نتیجه‌گیری

براساس آموزه‌های تئوریک نوعاً هرمنوتیک حقوقی یک روش برای تفسیر و درک قانون است. این شامل جستجوی ارزش‌ها و رسمی سازی آن ارزش‌ها در قانون نوشته شده است. هرمنوتیک قانونی جستجوی وجود انسان، جامعه برای ارزش‌های فوق قانون و رسمی سازی بیشتر آنها در قانون نوشته شده است. بنابراین، تفسیر قانون به معنای گسترده، یافته در حوزه‌های مادی و یا معنوی ارزش‌های خود و اجرای بیشتر یافته‌ها در روابط اجتماعی واقعی از طریق رویه‌های مناسب قانونگذاری و اجرای قانون است. همانطوریکه در مفهوم شناسی مصلحت اسلامی آمده است؛ این بخشی از مباحث کلامی به عنوان یکی از دانش‌های مبناساز برای فقه شیعه، امکان ایفای نقش را برای «مصلحت» در فقه سیاسی شیعه در عرصه عمل اجتماعی با ابعاد پیچیده آن در جهان جدید تسهیل نماید. در نتیجتاً می‌تواند براساس این هماهنگی و قربانی که بین هرمنوتیک و مصلحت‌گرایی اسلامی در فقه امامیه برقرار است از آن برای تفکیک شناسی انگیزه‌های مجرمانه در جرائم حوزه سیاسی از جرائم حوزه امنیتی بهره جست. حتی اگر بخواهیم ادله شرعی را در قالب گفتمانها و اصول فقهی حقوقی برای این تفکیک در راستای مساعدت به آن بکار گیریم باید به قاعده احسان نیز در این باب اشارتی داشت که می‌تواند مزید بر علت شمرده شود. اگر از این مفهوم نیز به عنوان رویکرد ثانویه یاد کنیم دنبال دیگر ادله در این حوزه باشیم به فلسفه و علت شناسی و جایگاه توبه با دید اصلاحی می‌رسیم که می‌توان همین خود موبدی بر لزوم تفکیک اصلاحی در جرائم سیاسی از امنیتی در مقام ادله ثالث باشد.

این رویکرد مصلحت‌گرایانه دقیقاً بر آموز‌های حقوق بشری و سیاست جنایی در نظام بین الملل نیز در خصوص مجرمین سیاسی انطباق کامل دارد و اگر بخواهیم نگاهی حقوق کیفری صرف نیز به قضیه داشته باشیم امروزه با پیشرفت رویکردهای حقوق کیفری بالتبع درجه بندی انواع جرائم و مجازات تحت تأثیر آموزه‌های حقوق بشری نیز دچار تحولات گسترده‌ای شده است. اینجا نقش نیت مجرمانه و غیرمجرمانه و احراز آن بسیار جایگاه بسیار مهمی است که نقش بی بدیلی را در حقوق جزا و جرم شناسی باز می‌کند. امروزه نقش عنصر روانی در تعیین نوع و درجه جرائم و مجازات‌ها قابل توجه است.

فلذا با در نظر گرفتن مراتب بالا به انضمام قاعده تسامح و تساهل^۱ یک اصل از تفسیر قانونی کیفری است که ایجاب می‌کند هرگونه ابهام در قانون کیفری به نفع متهم رفع شود. این بدان معناست که اگر تفسیرهای متعددی از یک امر وجود داشته باشد، دادگاه باید تفسیری را انتخاب کند که بیشترین سود یا کمترین ضرر را برای متهم داشته باشد. می‌توان مدعی شد باید برای

۱. از گفتمان‌های مسلط و در عین حال امضایی حقوق بشری معاصر در فقه اسلامی می‌تواند لقب بگیرد.

انگیزه های اصلاحی مجرمین سیاسی در مقایسه با انگیزه های سوء نیت دارد مجرمین امنیتی تفاوت اصلی قائل بود در نتیجه می توان گفت: براساس اصول فقهی و حقوقی که بر شمردیم حاکم نظام اسلامی ملزم به رعایت حقوق چنین افراد مصلح نگری است. پیشنهادات پژوهش حاضر را می توان چنین برشمرد:

اولاً: برگزاری و آموزش کلاس های ضمن خدمت منطبق به الگوهای علمی و اسلامی برای مجریان و ضابطان دستگاه عدالت کیفری در قالب انگیزه شناسی مجرمانه می تواند به عنوان یک راهبرد الگوساز در تغییر دیدگاهها و برخوردها در این حوزه باشد. ثانیاً: تقنین گذاری صحیح در این حوزه می تواند از برجسب زنی و یکی انگاری این دو نوع از جرائم تفکیک شده کاملاً نقش موثری را ایفا کند و برداشته شدن عنوان مجرمانه برای این افراد می تواند پیشنهاد درستی باشد که می تواند مورد توجه قرار گیرد.

ملاحظات اخلاقی

مشارکت نویسندگان

این مقاله مستخرج از رساله دکتری است.

مشارکت نویسندگان در این مقاله به شکل زیر است:

نویسنده اول: تهیه و آماده سازی نمونه ها، انجام آزمایش و گردآوری داده ها، انجام محاسبات، تجزیه و تحلیل آماری داده ها، تحلیل و تفسیر اطلاعات و نتایج، تهیه پیش نویس مقاله.

نویسنده دوم: استاد راهنمای پایان نامه، طراحی پژوهش، نظارت بر مراحل انجام پژوهش، بررسی و کنترل نتایج، اصلاح، بازبینی.

نویسنده سوم: استاد مشاور پایان نامه، طراحی پژوهش، نظارت بر مراحل انجام پژوهش، بررسی و کنترل نتایج، اصلاح، بازبینی.

تعارض منافع

بر اساس اظهارات نویسندگان، این مقاله تعارض منافی ندارد.

حامی مالی

بنابر اظهارات نویسندگان این پژوهش هیچگونه حامی مالی ندارد.

سپاسگزاری

از تمامی مشارکت کنندگان در این پژوهش سپاسگزاری می شود.

منابع

- ترکاشوند، منصور، حیدری، عباسعلی، و قیوم‌زاده، محمود. (۱۴۰۰). جرم سیاسی (ارجاف) در فقه اسلام. جستارهای سیاسی معاصر، ۱۲(۴)، ۵۱-۲۵.
<https://doi.org/10.30465/cps.2021.34043.2673>
- توسلی نائینی، منوچهر، و قاسمی، آرین. (۱۳۹۶). جرم سیاسی منفی: درآمدی بر نگرشی نو به معنای جرم سیاسی. فصلنامه پژوهش حقوق کیفری، ۲۰(۶)، ۶۹-۱۰۳.
<https://doi.org/10.22054/jclr.2017.7607.1131>
- جعفری، فریدون. (۱۴۰۱). جایگاه رکن روانی و مسئولیت کیفری در تعریف جرم. فصلنامه آموزه‌های حقوق کیفری، ۱۹(۲۴)، ۶۲-۳۳.
<https://doi.org/10.30513/cld.2023.4840.1780>
- حاجی‌پور، افشین، قیوم‌زاده، محمود، و حبیبی‌تبار، حسین. (۱۳۹۹). تبیین جرم سیاسی و عناصر تشکیل‌دهنده آن در نظام کیفری ایران. ماهنامه جامعه‌شناسی سیاسی ایران، ۳(۱)، ۶۲۹-۶۱۳.
<https://doi.org/10.30510/psi.2021.316766.2694>
- خسروشاهی، قدرت‌الله، و گنجی، علی. (۱۳۹۸). بررسی جرم‌انگاری مصلحت‌گرایانه در نظام جمهوری اسلامی ایران. فصلنامه پژوهش حقوق کیفری، ۲۸(۲)، ۱۷۵-۲۰۶.
<https://doi.org/10.22054/jclr.2018.23385.1445>
- خسروی، کاظم، و اصغری، عبدالرضا. (۱۳۹۶). قانون جرم سیاسی در سنج‌اصول ۱۶۸ قانون اساسی. فصلنامه علمی آموزه‌های حقوق کیفری، ۱۳(۱۳)، ۲۲۳-۱۹۳.
- رحمتی، هادی. (۱۴۰۰). بررسی قاعده احسان در قواعد فقه. هشتمین کنفرانس بین‌المللی دستاوردهای نوین پژوهشی در فقه، حقوق و علوم انسانی، تهران.
- رهبرقازی، محمودرضا، و همتی دشتکی، عباداله. (۱۳۸۹). مفهوم مصلحت در اندیشه و عمل سیاسی امام خمینی (ره). کنگره ملی بررسی اندیشه‌های فرهنگی اجتماعی بنیانگذار انقلاب اسلامی، تهران.
- زندیان، نهال. (۱۳۹۸). بررسی جرم سیاسی در ایران با تأکید بر قانون مصوب ۱۳۹۵ (جلد دوم). فصلنامه علمی قانون‌یار، ۳(۹)، ۳۰-۷.
- سعیدی، یاسمن. (۱۴۰۱). بررسی قاعده احسان در سقوط مسئولیت مدنی و کیفری در فقه و حقوق با رویکردی بر اندیشه امام خمینی (ره). پژوهشنامه متین، ۲۴(۹۵)، ۸۱-۹۹.
<https://doi.org/10.22034/matin.2022.129068.1176>
- عطیه، حسین عطیه مختار. (۲۰۱۸). من الأحكام العامة للإحسان. مجله المدونه، ۴(۱۵).
- <https://search.emarefa.net/ar/detail/BIM-1229070>
- مجبی، جلیل. (۱۳۸۹). بایسته‌های تعریف جرم سیاسی در قاموس حقوق اساسی جمهوری اسلامی ایران. پژوهشنامه حقوق اسلامی، ۱۱(۱)، ۵۵-۵.
<https://doi.org/10.30497/law.2012.1241>
- محمدی نویسی، حسن. (۱۳۹۹). هرمنوتیک شروع به جرم در حقوق کیفری ایران. پژوهشنامه تطبیقی دادپیشگان، ۳(۳)، ۷۰-۶۴.
- هانتینگتون، ساموئل. (۱۴۰۰). سامان سیاسی در جوامع دستخوش دگرگونی (محسن ثلاثی، مترجم). انتشارات علم.
- یکرنگی، محمد، و جلوی، رضا. (۱۴۰۳). سایه امنیت سیاسی بر عنصر انگیزه در جرائم تروریستی. فصلنامه علمی سیاست، ۵۴(۲)، ۳۱۱-۲۹۱.
<https://doi.org/10.22059/jpq.2024.355746.1008044>

References

- Anwarullah. (2023). Comparative study of human rights in Islamic and West laws (An analytical study). *Central European Management Journal*, 31(2). <https://doi.org/10.57030/23364890.cemj.31.2.101>
- Astariyani, Sudiarta, & Diah, W. P. D. (2019). Legal hermeneutics in the preparation of a case in the Province of Bali. *The Journal of Social Sciences and Humanities*, 3(1).
<https://doi.org/10.24843/UJOSSH.2019.V03.I01.P06>
- Atiyyah, H. A. M. (2018). On the general rulings of *ihsan*. *Al-Mudawwana Journal*, 4(15).
<https://search.emarefa.net/ar/detail/BIM-1229070>
- Batchelor, T. N. (1989). *The role of hermeneutics in the debate between natural law theory and legal positivism* [Doctoral dissertation, University of Nebraska–Lincoln].
<https://digitalcommons.unl.edu/dissertations/AAI9019553>
- Bohinich, O. L. (2021). Interpretation of law as a problem of legal hermeneutics: Some questions of theory. <https://doi.org/10.33663/2524-017X-2021-12-19>
- Canale, D., & Tuzet, G. (2014). Analogy and interpretation in legal argumentation.
https://doi.org/10.1007/978-3-319-06334-8_13
- Ciută, F. (2009). Security and the problem of context: A hermeneutical critique of securitisation theory. *Review of International Studies*, 35(2), 301–326. <https://doi.org/10.1017/s0260210509008535>
- Farah, P. D. (2023). Law, society, and religion: Islam and the West. In F. L. Ramaioli (Ed.), *Juridical perspectives between Islam and the West: A tale of two worlds*. Palgrave Macmillan.
<https://ssrn.com/abstract=4517486>
- García López, D. J. (2019). Hermenéutica de lo no-dicho. Una metodología para los estudios jurídicos [The hermeneutics of the not-said: A methodology for legal studies].
<https://doi.org/10.7203/CEFD.40.13300>
- Glanert, S., & Girard, F. (Eds.). (2017). *Laws hermeneutics: Other investigations*. Routledge.
<https://doi.org/10.4324/9781315648651>
- Goodrich, P. (1998). Legal hermeneutics. In *The Routledge encyclopedia of philosophy*. Taylor & Francis. <https://doi.org/10.4324/9780415249126-T016>
- Grondin, J. (1994). *Introduction to philosophical hermeneutics*. Yale University Press.
- Hajipour, A., Qayyumzadeh, M., & Habibi Tabar, H. (2020). Explaining political crime and its constituent elements in the Iranian criminal system. *Monthly Journal of Political Sociology of Iran*, 3(1), 613–629. <https://doi.org/10.30510/psi.2021.316766.2694>
- Huntington, S. (2021). *Political order in changing societies* (M. Salasi, Trans.). Elm Publications. (Original work published 1968)
- Jafari, F. (2022). The position of the mental element and criminal responsibility in the definition of crime. *Journal of Criminal Law Doctrines*, 19(24), 33–62.
<https://doi.org/10.30513/cld.2023.4840.1780>
- Khosravi, K., & Asghari, A. (2017). The Political Crime Law in light of Article 168 of the Constitution. *Journal of Criminal Law Doctrines*, (13), 193–223.

- Khosrowshahi, G., & Ganji, A. (2019). Examining expediency-based criminalization in the Islamic Republic of Iran. *Journal of Criminal Law Research*, 8(28), 175–206.
<https://doi.org/10.22054/jclr.2018.23385.1445>
- Klein, E. (2000). *A complete etymological dictionary of the English language: Dealing with the origin of words and their sense development*. Elsevier.
- Loeffler, J. (2023). The religions of human rights. *Harvard Theological Review*, 116(1).
<https://doi.org/10.1017/S0017816022000372>
- Mohammadi Nevisi, H. (2020). Hermeneutics of attempt in Iranian criminal law. *Comparative Journal of Dadpishgan*, 3(3), 64–70.
- Mohebi, J. (2010). Essentials of defining political crime in the constitutional law of the Islamic Republic of Iran. *Journal of Islamic Law Research*, 11(1), 5–55. <https://doi.org/10.30497/law.2012.1241>
- Mootz, F. J., III. (1994). The new legal hermeneutics. *Vanderbilt Law Review*, 47(1), 115–143.
<https://scholarship.law.vanderbilt.edu/vlr/vol47/iss1/3>
- Mootz, F. J., III. (2015). Hermeneutics and law. In *A companion to hermeneutics*.
<https://doi.org/10.1002/9781118529812.ch71>
- Nickel, J. (2010). Human rights. In E. N. Zalta (Ed.), *The Stanford encyclopedia of philosophy* (Fall 2010 ed.). <https://plato.stanford.edu/entries/rights-human>
- Poscher, R. (2019). Hermeneutics and law. In M. Forster & K. Gjesdal (Eds.), *The Cambridge companion to hermeneutics*. Cambridge University Press.
<https://doi.org/10.1017/9781316888582.015>
- Rahbar Ghazi, M. R., & Hemmati Dashtaki, E. (2010). The concept of expediency in the political thought and practice of Imam Khomeini. National Congress on Examining the Cultural and Social Thoughts of the Founder of the Islamic Revolution, Tehran.
- Rahmati, H. (2021). Examining the rule of *ihsan* in jurisprudential rules. 8th International Conference on New Research Achievements in Jurisprudence, Law and Humanities, Tehran.
- Saeidi, Y. (2022). Examining the rule of *ihsan* in the extinction of civil and criminal liability in jurisprudence and law with an approach based on Imam Khomeini's views. *Matin Research Journal*, 24(95), 81–99. <https://doi.org/10.22034/matin.2022.129068.1176>
- Sepulveda, M., van Banning, T., Gudmundsdottir, G. D., Chamoun, C., & van Genugten, W. J. M. (2004). *Human rights reference handbook* (3rd ed.). University for Peace.
- Tadros, V. (2008). Crimes and security. *Modern Law Review*, 71(6), 940–970.
<https://doi.org/10.1111/j.1468-2230.2008.00730.x>
- Torkashvand, M., Heidari, A. A., & Qayyumzadeh, M. (2021). Political crime (*arjaf*) in Islamic jurisprudence. *Contemporary Political Studies*, 12(4), 25–51.
<https://doi.org/10.30465/cps.2021.34043.2673>
- Tavassoli Naeini, M., & Ghasemi, A. (2017). Negative political crime: An introduction to a new approach to the meaning of political crime. *Journal of Criminal Law Research*, 6(20), 69–103.
<https://doi.org/10.22054/jclr.2017.7607.1131>

- Varga, C. (2022). Hermeneutics of the law. *Public Governance, Administration and Finances Law Review*, 7(1). <http://real.mtak.hu/153235>
- Yekrang, M., & Jelvi, R. (2024). The shadow of political security on the element of motive in terrorist crimes. *Journal of Politics*, 54(2), 291–311. <https://doi.org/10.22059/jpq.2024.355746.1008044>
- Zandian, N. (2019). Examining political crime in Iran with emphasis on the 2016 Act (Vol. 2). *Qanun Yar Scientific Quarterly*, 3(9), 7–30.
- Zimmermann, J. (2015). *Hermeneutics: A very short introduction*. Oxford University Press.